

# Peripatetičke rasprava

---

**Banić-Pajnić, Erna**

*Source / Izvornik:* **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1996, 22, 167 - 193**

**Journal article, Published version**

**Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:771060>

*Rights / Prava:* [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-12-22**



*Repository / Repozitorij:*

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

## PERIPATETIČKE RASPRAVE

(Frane Petrić, »Discussionum peripateticarum libri IV« –  
Juraj Dubrovčanin, »Peripateticae disputationes«)\*

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

(*Institut za filozofiju,  
Zagreb*)

UDK 19 Petrić / Dubrovčanin  
Izvorni znanstveni članak  
Primljen: 1. X. 1996.

Koncem 16. i sredinom 17. stoljeća dvojica hrvatskih filozofa svjetske reputacije pišu djela s naslovom *Peripatetičke rasprave*. Točnije, Frane Petrić piše *Discussiones*, a Juraj Dubrovčanin *Disputationes*. Radi se ipak, i u jednom i u drugom slučaju, o proradbi peripatetičke filozofije. Ta činjenica ne bi zasluživala posebnu pažnju s obzirom na notornost podatka o čitavom nizu djela istog naslova što nastaju i u tom i u ranijim razdobljima diljem Europe. No, u našem slučaju, pored činjenice što se radi o dvojici uistinu značajnih hrvatskih filozofa gotovo istog razdoblja koji pišu o toj temi, intrigira i to što je jedan od njih pritom deklariran, i u sveukupnoj sekundarnoj literaturi, poznat kao izraziti predstavnik (neo)platoničke struje mišljenja, dok je drugi poznat i priznat upravo kao »ortodokсни aristotelovac«<sup>1</sup>. Cilj nam je ovdje provesti poredbenu analizu njihovih rasprava, pri čemu od interesa nije samo uvid u specifičnost njihovih osobnih stavova, već i uvid u specifičnost pristupa i interpretacije Aristotelove filozofije s obzirom na pripadnost različitim stru-

\* Ovdje tek uvjetno termin »rasprave« rabimo i za Petrićeve »discussiones« i za Dubrovčaninove »disputationes«. Terminološka razlika u latinskom upućuje, naime, već i na sadržajnu razliku (po nekim autorima već sam termin »discussio« /od »dis-cutio/ upućuje na kritički stav spram raspravljane teme; tako bi termin »discussio« možda bilo najtočnije prevesti s »pretresanje«). Mi ovdje rabimo termin »rasprava« tragajući za onim jednim što dopušta da se uoči različito.

<sup>1</sup> S obzirom na to da su obojica mislilaca u nas dosad dostatno (i monografski) obrađena, pretpostavlja se da su njihovi osnovni biobibliografski podaci poznati, pa ih nećemo ponavljati. Ovdje upućujemo samo na dvije monografije i to na rad M. Girardi Karšulin *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb, 1988. i na rad M. Josipovića *Filozofijska misao Georgiusa Raguseiusa*, Zagreb, 1993.

jama mišljenja u jednom momentu duhovne povijesti Zapada, u kojem je ta pripadnost, prema nekim povijesnofilozofijskim prosudbama još uvijek presudna za kvalificiranje određenog mislioca »naprednim« ili »konzervativnim«. Uobičajilo se, naime, u određivanju toga razdoblja renesanse kojem obojica pripadaju izjednačavati inauguriranje »novog« sa smjenjivanjem na Aristotelovoj filozofiji utemeljene slike svijeta. U poredbenoj analizi *Peripatetičkih rasprava* dvojice mislilaca radilo bi se, dakle, o rasvjetljavanju jednog *značajnog segmenta povijesti aristotelizma*<sup>2</sup>. To nas, međutim, upućuje na nužnost prije svega preciznijeg određenja *situacije* u kojoj nastaju *Peripatetičke rasprave* Petrića i Dubrovčanina.

### *Situacija: a) Petrić*

Da bismo odredili situaciju u kojoj nastaju Petrićeve *Peripatetičke rasprave*, valja rezimirati već uglavnom poznate (premda još uvijek ne posve ujednačene) stavove o tome njegovom djelu. Ono je objavljeno u Baselu 1581. godine i u njemu Petrić u četiri sveska raspravlja o Aristotelovoj osobi i djelu, o različitim tradicijama interpretiranja njegove filozofije te napokon o nekim ključnim temama i tezama Aristotelove filozofije. Ne upuštajući se ovdje u diskusiju o tome koliko je iskreno izloženo Petrićevo polazište u iscrpnoj analizi Aristotelove filozofije (»nepristrana i objektivna« analiza temeljnih postavki te filozofije) niti o tome koliko je zapravo dokazivanje nepodobnosti te filozofije (napose u svezi s njenom mogućnošću utemeljenja kršćanskog svjetonaziranja) osnovna namjera njegova pisanja dotičnog spisa (koje, iskazujući eksplicitno intenciju ispravnog razumijevanja Aristotelove filozofije pa onda i ukupne dotadašnje peripatetičke tradicije svjedoči o hermeneutičkim nastojanjima 16. stoljeća što se nadovezuju na tradiciju talijanskog, pa onda i hrvatskog humanizma) ovdje ćemo se koncentrirati na ono što je od interesa u poredbenoj analizi njegovih i Dubrovčaninovih *Rasprava*. Polazištem nam je pritom pitanje specifičnosti njegove interpretacije izložene u *Raspravama*, odnosno pitanje s kojih pozicija se upušta u interpretaciju Aristotelove filozofije, a to je najuže vezano s pitanjem jesu li i ako jesu, u kojoj su mjeri već u njegovoj interpretaciji Aristotelove filozofije u *Raspravama* jasno uočljivi (neo)platonički stavovi, na kojima će temeljiti svoje tumačenje svijeta izloženo u *Novoj sveopćoj*. Pitanje je to ujedno i o tome koje im mjesto pripada u Petrićevu misaonom sustavu ili još preciznije, pitanje je to o relaciji stajališta što dolaze do izražaja u interpretaciji Aristotelove filozofije spram stavova

<sup>2</sup> O Petrićevu »aristotelizmu« usp. naš članak *Osnovne značajke aristotelizma u djelima hrvatskih renesansnih filozofa (Medo, Raguseus, Grisogono, Petrić)*, u: »Godišnjak za povijest filozofije« 5/1987.

izloženih u djelu, u kojem izlaže, po općeprihvaćenom mišljenju, uistinu svoje vlastito tumačenje svijeta (*Nova sveopća filozofija*). U tom djelu Petrić, naime, izlaže već jednu sliku svijeta koja napušta neke temeljne pozicije Aristotelova tumačenja svijeta<sup>3</sup> i za koju bi se moglo reći da se uobličuje pod neospornim neoplatoničkim utjecajem (što naravno ne isključuje i usvajanje nekih elemenata Aristotelove filozofije). Od interesa je, pri analizi i usporedbi *Rasprava*, dakle, primarno izvidjeti u kakvoj su relaciji njegova interpretacija Aristotelove filozofije izložena u *Raspravama* spram stavova i temeljne nastrojenosti *Nove sveopće*. Pritom se napose u analizi osvrćemo na teme četvrtog sveska *Rasprava* što sadrži Petrićeve prosudbu Aristotelovih učenja (*Aristotelis dogmatum censuram continens*), tj. na ključne pozicije Aristotelove prirodne filozofije i, još preciznije, na problem materije. Petrić govori o Aristotelovoj »*physica philosophia*«. Teme na koje se može sažeti čitavo područje prirodne filozofije po njemu su:

*De principiis rerum naturalium,*  
*De privatione et forma,*  
*De materia prima,*  
*De mundi temporisque aeternitate,*  
*De coeli aeternitate essentiaque,*  
*De elementis primus i De elementis secundus,*  
*De generatione et corruptione,*  
*De sex coeli distantiiis.*

Radi se o devet središnjih tema Aristotelove prirodne filozofije (»novem omnino generalia theoremata seu theses seu problemata«), tj. onog područja u kojem se Aristotel najviše odlikovao i gdje je bio najvišim autoritetom puna četiri stoljeća (»...ab Averrois aetate, a CCCC scilicet annis ad nostra tempora, prae caeteris omnibus mortalibus eum excelluisse communis hominum et opinio et consensus fuit«). Pretpostavka Petrićeve analize i kritičke prosudbe Aristotelovih temeljnih učenja jest poznavanje sveukupne tradicije komentiranja i interpretiranja Aristotelove filozofije (u svojim *Raspravama* iznosi precizno odlike svake pojedine škole interpretiranja, od Aristotelovih sljedbenika do neoplatoničkih filozofa i njemu suvremenih tumača). O tome svjedoče deseta i jedanaesta knjiga prvog sveska *Rasprava*. U njima Petrić daje detaljan pregled Aristotelovih sljedbenika (»sectatores«) i izlagača (»expositores«) Aristotelove filozofije te različite tradicije interpretiranja razvrstane u deset razdoblja (»per varias aetates variae philosophandi rationes«).

<sup>3</sup> Usp. naš članak *Značenje renesansnog »između« na primjeru Petrićeve tumačenja svijeta*, u: »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine« 39-40/1994.

### *Situacija: b) Dubrovčanin*

Dubrovčaninove *Peripatetičke rasprave* objavljene su 1613. u Padovi. Dubrovčanin<sup>4</sup> ih piše kao profesor Aristotelove filozofije, koju je dvadeset godina predavao na Padovanskom sveučilištu. Za razumijevanje situacije u kojoj nastaju njegove *Rasprave* značajno je napomenuti da on djeluje u vrijeme u kojem prisustvujemo rađanju novih znanstvenih teorija i metoda što će radikalno promijeniti pristup svijetu. Njegov je suvremenik i sam Galileo Galilei koji po općeuviježenom mišljenju predstavlja prekretnicu u intelektualnoj povijesti Zapada. Na njegovu se djelatnost i njegova otkrića izrijekom osvrće i sam Dubrovčanin u svojim *Pismima*<sup>5</sup> (*Epistolae morales, dialecticae et mathematicae*). Ono što će prije svega biti od interesa u Dubrovčaninovo interpretaciji Aristotelove filozofije, napose filozofije prirode jest specifičnost interpretacije jednog »ortodoksnog« aristotelovca, suvremenika tih revolucionarnih promjena u doživljaju svijeta. U njegovu slučaju, dakle, središnje pitanje odnosi se na eventualni refleks novih znanstvenih teorija u interpretaciji Aristotelove filozofije (napose ako se uvaži njegova otvorenost za nove spoznaje koja ga, ako ništa drugo, tjera da posumnja u tradicionalne teorije, što će doći do izražaja i u nekim drugim njegovim spisima, no prije svega u *Pismima*). Odgovor na to pitanje trebao bi onda rasvijetliti i šire vrlo značajno pitanje uloge aristotelizma odnosno različitih interpretacija Aristotelove filozofije (na koje se osvrće i sam Dubrovčanin i s kojima polemizira u svojim *Raspravama*) u procesu geneze novovjekovnog pogleda na svijet.

Ono što je karakteristično za Dubrovčaninov pristup interpretaciji najznačajnijih tema Aristotelove (prirodne) filozofije jest činjenica da on svoj stav uobličuje na pretpostavci kritičke prosudbe različitih tradicija interpretiranja Aristotela, od grčkih i arapskih do njemu suvremenih struja, i to tako da pobija teze jednih opredjeljujući se za teze drugih komentatora i interpretatora. Njegova analiza pojedinog problema vezanog uz osnovne teme Aristotelove filozofije uključuje minucioznu raščlambu problema prema tim (gotovo svim poznatim) tradicijama interpretiranja<sup>6</sup>. Na neke od filozofa koji su interpretirali Aristotelovu filozofiju, a koje Petrić smješta u deseto doba, osvrće se i Dubrovčanin. On poznaje i Petrića, ali se ne poziva na njegove *Peripatetičke rasprave*, već ga tek spominje u *Petoj disputaciji* gdje navodi kazivanja Zoroastra, Orfeja, Hesioda, Homera, Hermesa Trismegista i Pe-

<sup>4</sup> O prezimenu ovog značajnog mislioca vidi napomene u knjizi M. Josipovića *Filozofijska misao Georgiusa Raguseiusa*, Zagreb, 1993.

<sup>5</sup> Usp. M. Josipović, op.cit., str. 55, bilješka 18.

<sup>6</sup> O nekim temama spisa te o samom spisu *Peripateticae disputationes* piše vrlo iscrpno Marija Brida u »Prilozima...« br 1–2 (1975), 3–4 (1976), 5–6 (1977), 7–8 (1978), 11–12 (1980)

trića<sup>7</sup>. Zanimljivo je da poznaje Petrića, ali da ga, bez obzira na to što je ovaj prije njega napisao *Peripatetičke rasprave*, ne spominje u svezi s interpretacijom Aristotela, već u svezi s tradicijom *priscae theologiae*. Ostaje da se razvidi ima li uopće dodirnih točaka između njegovih stavova o temeljnim problemima Aristotelove filozofije i Petrićevih stavova.

### *Petrić o materiji*

Među »novem generalia theoremata« u kojima se sažima Aristotelova prirodna filozofija Petrić izdvaja raspravu o principima koju je po njemu i Aristotel pretpostavio svim ostalim temama. Pritom navodi knjige *Fizike i Metafizike* u kojima Aristotel tematizira pitanje principa. U tom se sklopu odvija onda i Petrićeva rasprava o materiji, koju provodi nakon što je raspravio problem prvih dvaju od Aristotela predložena principa – lišenosti i forme. No, polazeći od uvida u korelativnost pojmova forme i materije u Aristotelovoj filozofiji već i u tom dijelu dotiče Petrić problem materije (što-više u njemu iznosi i svoje osnovne teze glede relacije forme i materije) pitajući o tome koja je forma po Aristotelu princip (je li to *forma universalis* koja uobličuje univerzalnu materiju ili su to pojedinačne, konkretne forme, potom jesu li to prve forme – forme elemenata, srednje ili krajnje forme, je li to forma što uobličuje nebesku ili elementarnu materiju, s obzirom na to da se ove dvije bitno razlikuju itd.). Već u tom dijelu u svezi s relacijom forme i materije kao uzroka kretanja (u tom dijelu, naime, raspravlja o formi i materiji kao naravi, polazeći od Aristotelove konstatacije kako su forma i materija narav, dakle počelo onoga »biti pokrenutim« – *moveri*) Petrić ističe kako je neutemeljena Aristotelova tvrdnja da je forma ono što pokreće (elemente). Zatim tvrdi: smiješna je i neutemeljena Aristotelova teza po kojoj je forma više narav nego materija (*magis natura*), po kojoj je forma čin (*actus*), a materija mogućnost (*potentia*). Nasuprot Aristotelu Petrić ističe: »*materia sane magis erit et dicetur esse quam forma, atque ita forma minus natura et non magis natura erit, quam materia*«<sup>8</sup>. Neće, dakle, forma biti »više narav negoli materija, koja više jest i kaže se da jest negoli forma«. Nadovezujući na tu raspravu Petrić potom brani stav po kojem su forma i materija *ex aequo* principi i uzroci onoga »pokrenutim biti« (*tou kineisthai*). Polemizira zatim s Aristotelovim stavom po kojem je forma prije materije (*prior materia*) i više biće (*mallon on, magis ens*) i više supstancija (»*magis substantia*«) od materije. Po Aristotelu su forma i ono što (*biva*) iz obojega (*sc.* forme i materije)

<sup>7</sup> *Peripateticarum disputationum, disputatio quinta, str. 79.*

<sup>8</sup> *Discussiones peripateticarum, sv. IV, lib. II, str. 383.*

više supstancija nego materija (mallon ousia), a forma je prva supstancija (prote ousia). Po Petriću, koji prihvaća Aristotelovo vrijednosno rangiranje počela, ali dovodi u pitanje određivanje prioriteta, treba ponajprije ispitati je li forma uopće supstancija i potom je li točno da je »više biće« i »više supstancija« nego materija. Stoga najprije ispituje značenje toga »više« (magis). Primjerima iz Aristotelovih djela pokazuje kako ni prema savršenstvu (perfectione) ni prema intenzitetu (intensione) ni prema trajanju (duratione; to su, naime, moguća značenja onog »više«) forma nema prednost pred materijom. Forma je, naime, po njemu, propadljiva (corruptibilis). Slijedi teza: »Materia enim causa est ut forma sit, non autem forma causa est ut sit materia. Materia actu est materia, forma vero in ventre materiae in potentia prius est, at actus perfectior potentia«<sup>9</sup>. Materija je, dakle, uzrokom da forma jest, a ne obrnuto. Ona je činom materija, dakle to što jest, a forma je to tek nakon što biva izvučena iz utrobe materije (»Postquam forma de ventre materiae extracta est, in actu ipsa quoque est«). Prije toga je »imperfectior« od materije koja je činom materija. Zanimljivo je da na ovome mjestu govori o »izvlačenju forme iz utrobe materije«, a kasnije će izričito osporavati tu tezu.

Petrić potom osporava supstancijalnost forme, braneći nasuprot tome tezu o supstancijalnosti materije. Ako je supstancija savršenije biće od onog akcidentalnog, onda je po Petriću materija savršenije biće i više biće (magis ens) nego forma. Forma, štoviše, uopće i nije supstancija. Materija će i po tome što je vječna (aeterna) biti prije forme, koja se rađa (»forma vero generetur«). Petrić se, pitajući ponovno je li forma uopće supstancija, poziva na interpretacije nekih peripatetičara, napose Aleksandra (sc. Afrodizijskog), nekih »starih filozofa i liječnika«, koji držahu forme elemenata ne supstancijama, već akcidencijama. Definicija, naime, onog akcidentalnog odgovara upravo definiciji forme. I po samom Aristotelu forma je akcidens supstancije, tvrdi Petrić pozivajući se pritom na definiciju akcidentalnog iz *Topika* te na Porfirijevu definiciju. Materija je vječna, ona ostaje, a forma dolazi i odlazi. Materija je »subiectum« koji ne propada, bez obzira na forme što mu pridolaze i odlaze. Ona »substata per se«, a forma joj pridolazi i jest u njoj kao u drugom. Osim toga, materija je jedna i nepropadljiva, ona je ono što pred-leži mnogim i različitim formama i opstoji po sebi, a nije u drugome. Petrić, koji očito ontologijski tumači kategorijalne odredbe, nadalje tvrdi kako mnoge forme istovremeno pridolaze jednoj materiji (»forma una et plures etiam, uni materiae inhaerent«). Tako je prvo materija, njoj pristupa forma elemenata, zatim forma pomiješanog kamena ili metala, pa forma živog (animati), pa

<sup>9</sup> Usp. *Discussiones...*, sv. IV, lib. II, str. 384.

životinjska forma i napokon forma čovjeka. Mnoge forme što pridolaze materiji »slažu« se u njoj čineći složaj.

U istoj knjizi raspravlja Petrić i o pitanju zašto bi forma vatre bila više supstancija negoli njezino bitno svojstvo – toplina (*calor*) ili suhoća (*siccitas*), dokazujući kako ni po čemu forma nije prije svojstava. Prije će biti, drži Petrić, koji se i u toj raspravi oslanja na stajališta predsokratskih filozofa, da forma pridolazi materiji koja je već obilježena (*disposita*) svojstvima. To je stara diskusija prisutna još u antičkih filozofa o ulozi i značenju svojstava elemenata. Petrić se trudi da pokaže kako zapravo nema razloga da se forma kao supstancija pretpostavi onom akcidentalnom što (bitno) određuje materiju. Ako se, naime, vatri oduzme bilo koje njoj navlastito svojstvo, npr. toplina, ona više neće biti vatra. To vrijedi i za ostale elemente, ali i za ono pomiješano i za neživo te za ono što posjeduje dušu. Sporeći se s Aristotelom oko teze da je forma »više biće«, »više supstancija« nego materija Petrić pita »što je uopće forma« i tvrdi kako ona zapravo uopće i nije supstancija jer »per se non substat, in alio est«. Zanimljivo je, međutim, kojim argumentima Petrić ruši postavku o formi – supstanciji. »Formas istas, quas substantias dicunt, nemo adhuc agnovit sensu (!), nemo cogitatione attigit«<sup>10</sup>. Petrić upozorava na neutemeljenost Aristotelove distinkcije akcidentalnih i supstancijalnih formi. To je, naime, još uvijek pitanje onoga »više biće« biti (*magis ens*). Petrić tvrdi kako su i bjelina i toplota bića. Zašto bi supstancijalne forme bile više bića od njih, pita zatim. Zanimljivo je da Petrić pritom uopće ne osporava samu mogućnost kvalifikacije nečega onim »više biće«. To, naime, upravo tvrdi za materiju (»Eamque etiam magis ens esse concedam, ratione scilicet causalitatis, ratione quoque aeternitatis«). Svakako forma nije »više biće« od onog akcidentalnog. I jedno i drugo je u subjektu. Značajno je vidjeti kako Petrić vidi proces određenja materije: »In materia namque prius accidentia corporis, dimensionum sunt, quam formae elementorum, quae formarum omnium primae in Lycaeo, nuda materiae insunt«<sup>11</sup>.

Forme se po Petriću slažu u materiji jedne na druge kao akcidenti. Pritom je moguće konstatirati hijerarhiju formi. Kad se »povlači« supstancijalna forma, »povlače se« i akcidentalna svojstva, s tim da neka svojstva ostaju u složaju i nakon što ode supstancijalna forma. Naime, »evolata anima, remanet ibi figura corporis organici, remanent quantitates, qualitates, quae mistionem fecerant, ut ex hac ratione magis entia dici possint, quam forma ea, quae corrupta est«<sup>12</sup>. Forma se stoga izjednačuje s onim akcidentalnim i to je posve

<sup>10</sup> Op. cit., II, 386.

<sup>11</sup> Ibid.

<sup>12</sup> Op. cit., sv. IV, lib. II., str. 387.



u skladu sa stavovima najvjernijih sljedbenika Aristotelovih, tvrdi Petrić, tako sa stavovima Aleksandra i Galena te drugih liječnika. Puk (vulgus) uopće drži samo složaj supstancijom, a ne materiju i formu, koje ne poznaje jer ih ne vidi i ne osjeća. Da bi vatra bila vatra, dovoljna su ona četiri svojstva (»*qualitates illas quatuor*«). Koja je to forma koja »*dat esse rei*«, npr. vatri, pita Petrić pitajući ujedno zašto to ne bi bila svojstva. Petrićev je odgovor da svojstva, ono akcidentalno, čine formu ne samo vatre već i ostalih elemenata. Da bi se razriješili svi mogući nesporazumi što proizlaze iz Aristotelovih određenja supstancije (a tri su, po njemu, supstancije: materija, forma i ono što je iz njih), peripatetičari bi trebali formulirati definiciju supstancije. Odgovor peripatetičara na gornji prigovor (da bitna svojstva čine bit stvari) bio bi kako forme pridolaze nečemu što je tek mogućnošću, tj. materiji, a akcidentalno jest ono što pridolazi stvari koja je već činom i uobličena (Petrić će napomenuti kako ni to baš nije Aristotelovo učenje). No, zašto se onda kaže kako svojstva pristupaju prvoj materiji koja još nije uobličena, pita Petrić vraćajući se primjeru elemenata. I »*materia nuda*« je biće činom (»*ens in actu*«), a nije samo potencijalno, tvrdi on. To znači da i takvoj materiji pristupaju neka svojstva. Tako su sve forme poslije prvih, ono akcidentalno (»*Deinde hac ipsa conditione formas omnes, post primas esse accidentia necesse esse fateri*«). Čak i ako joj se priznaju sva određenja (*principalis in re*, navlastito djelovanje, *ratio*, *definitio*), ništa ne prijeći da je se drži onim akcidentalnim, tvrdi Petrić.

Slijedi zatim pitanje o procesu transformacije, preobrazbe jednog složaja odnosno pitanje sudbine nižih formi spram onih viših što složaju kasnije pridolaze. Po Petriću sve forme što uobličuju jednu materiju kao ono akcidentalno ostaju (sačuvane) u složaju. To argumentira ovako: »*Si formae corporis naturalis, organici, misti, elementalis, ad intellectus adventum corruptae sunt, cur cadaver cum omnibus his formis integrum remanet?*«<sup>13</sup> Kao rješenje toga pitanja proizlazi da su sve forme osim prve akcidens, a i ona prva je akcidens iz apsolutne definicije akcidentalnog, tvrdi Petrić.

Za razumijevanje Petrićeve interpretacije Aristotelove koncepcije materije napose je značajan onaj dio četvrtog sveska (treća knjiga) u kojem interpretira Aristotelovu »prvu materiju«. Ističući kako gotovo da nema termina koji bi se u Aristotelovoj prirodnoj filozofiji pa i u *Metafizici* češće pojavljivao od pojma materije, Petrić navodi u kojim se sve značenjima materija javlja (kao *hypokeimenon*, kao ono bezoblično, kao supstancija, kao princip, kao element, uzrok, kao ono što jest mogućnošću, ono nepropadljivo, kao narav, kao trpeće, kao ono što prima sve vrste /forme/). Petrić ponajprije zamjera Aristotelu što o materiji govori prije svega kao podmetku protivnosti (*subiectum contrariis*), a onda to potkrepljuje primjerom umjetnih stvari, što

<sup>13</sup> Op. cit., IV, II, str. 388.

bivaju umijećem («id in artificum rebus ostendit»). Tek u spisu *O rađanju/nastajanju* govori o rađanju »rerum naturalium« i donosi primjere rađanja prirodnih stvari. No, ni u tom spisu kao ni u *Fizici* ni u prvoj, drugoj, devetoj, desetoj i dvanaestoj knjizi *Metafizike* ne navodi ni jedan primjer za prvu materiju. Upravo u svezi s prvom materijom Petrić kritizira Aristotelovu koncepciju uspoređujući je s koncepcijom materije pitagorejaca i Platona, koju je Aristotel odbacio.

Petrić zatim navodi razna mjesta iz spomenutog Aristotelova spisa na kojima ovaj određuje materiju kao podmetak-subjekt rađanja/nastajanja (genesis). Iz tih mjesta proizlazi da u peripatetičkoj tradiciji materija ima dvojako značenje («Materia itaque duplex esse Peripato videtur»): jedno je ono po kojem je materija podložak, podmetak protivnostima elemenata (elementorum contrarietatibus) i pretpostavka preobrazbe, a drugo ono po kojem su materija već sami elementi iz kojih već uobličjenih nastaju ostale složevine. To bi bila druga materija, tzv. »materia secunda«. Po Aristotelu postoje i različiti stupnjevi materije, koje Petrić smješta u tu drugotnu materiju. Kad Aristotel govori o rađanju, propadanju, povećavanju i smanjivanju, tvrdi Petrić, pa čak i kad govori o lokalnom gibanju, govori zapravo o toj drugotnoj materiji.

Petrić tu zapravo uočava jednu činjenicu na koju će kasnije upozoravati gotovo svi tumači Aristotelove filozofije, a to je višeznačnost pojma materije, nemogućnost svodenja na jedno jedinstveno značenje sviju određenja materije. (Ta se višeznačnost, po većini tumača, na kraju svodi ipak na dva temeljna značenja – s jedne strane na materiju kao najopćenitiji princip svega /arhe/, ono »iz čega« sve, neodređeno, nespoznatljivo, što nije nešto /tode ti/, i što kao čista potencijalnost izmiče svim kategorijalnim određenjima, s druge strane na jedinstveni podmetak svega tjelesnog, tjelesni supstrat transformacije elemenata /proton hypokeimenon/). Prema nekima ta različita određenja proizlaze iz različitih razina raspravljanja o materiji, naime fizičkom i metafizičkom.

Petrić isto tako ispravno uočava da Aristotel zapravo, govoreći o materiji – supstratu, onom bezobličnom i mogućnošću bivajućem, nikad ne govori o čistoj, »goloj« materiji, već svagda o već uobličenoj materiji, a to nije u skladu s određenjima materije što ih donosi na početku. Pitajući događa li se rađanje i propadanje u prvoj ili drugoj materiji, Petrić konstatira kako se osim u slučaju rađanja/nastajanja elemenata svako rađanje zbiva iz drugotne materije. Pitanje jednostavne, »gole« materije najuže je povezano s pitanjem preobrazbe (transmutatio). Raspravljajući o tom problemu Petrić navodi neka mišljenja – tumačenja peripatetičara o izmjeni formi u procesu transformacije koja se međusobno razlikuju i pritom postavlja pitanja: propadaju li prijašnje forme da bi mogle doći nove ili istovremeno ove propadaju, a pridolaze druge. Petrića interesira ostaje li po Aristotelu barem u jednom trenutku supstrat –

podložak promjene, preobrazbe bez formi kao »nuda materia«. To bi bila neka »materia insensibilis«. Petrić zaključuje kako takva »ogoljena« materija nije u skladu s Aristotelovom filozofijom (»non esse Aristotelicam philosophiam hanc materiae denudationem«). Po Aristotelu, naime, materija je neodvojiva (»inseparabilis«) i nikad se ne javlja bez forme. No, onda se postavlja pitanje što je s prvim formama elemenata, koje bi trebale pridolaziti upravo takvoj materiji. Ako se ni u slučaju preobrazbe elemenata ne može govoriti o goljoj materiji bez forme, kako će uopće prva materija biti princip i uzrok onog rođenog, pita Petrić. Zrak se preobražava u vodu, a voda ne nastaje iz materije kao podmetka nego iz već složenog i već prvim oblikom uobličenog tijela. Tako prema peripatetičkom naučavanju neće gola materija biti princip rođenja ili formi ni prvobitnih ni bilo kojih. Ona, dakle, nije princip bilo kakva rađanja, nego je unutarnji princip sviju nastalih – *stoiheion*, *elementum*, uzrok ili bolje suuzrok zajedno s formom. Navodi potom averoističku interpretaciju materije kao principa koji iz svoje mogućnosti sve izvodi i proizvodi poput majke iz svoje utrobe i jest »pura potentia ad omnes formas«, a to uči gotovo sav peripatetički zbor (»Haec omnia omnis fere senatus populusque peripateticus docet«). Ta je interpretacija po Petriću vezana uz mnogo poteškoća. Prvu poteškoću predstavlja pitanje kako će materija koja nikad nije bez forme, budući da je čista potencija, biti lišena sviju formi. Po svojoj naravi materija bi trebala biti »informis«, a u zbilji nikad nije bez forme. Petrić, kojemu predbacuju »da nije razumio smisao Aristotelova iskaza«, ističe kako je nelogično tvrditi da »materiam non esse sine formis, sed sui natura et per se esse informem«, dakle to da materija »sui natura« jest bez forme, ali da se takva nikad u zbilji ne javlja. Materija ima neku bit ili formu (»eam suam habere formam per quam materia et non aliud sit«), kojom je upravo to što jest inače nije materija, upozorava Petrić.

Petrić ponovno uočava kako Aristotel, govoreći o prvom podmetku, podložku, ne misli na prvu materiju, već na prvi i neposredni, najbliži podmetak (»primum ac proximum cuique subiectum et immediatum«), koji je već uobličena materija. Njega, međutim, zanima upravo ta prva materija, koja je nešto nedjeljivo (*indivisible*), koja nije tijelo i ne zauzima mjesto. A ako nije tijelo i ne zauzima mjesto, kako će, kad dođe forma svijeta ili elemenata, narasti do takve mase (»quomodo...in tantam molem excrevit«) i zauzimati tako prostrano tijelo, pita Petrić. I što je uopće »informis materia«? To bi po Aristotelu bilo neko »neočutljivo tijelo« (*corpus non sensibile, soma ouk aistheton*) kad je odvojeno od forme. Ipak bi najbliže Aristotelu bilo tvrditi da je to tijelo, misli Petrić (»At corpus esse ex Aristotelis dogmate clarum est«). To bi trebalo biti neko opće tijelo što ispunjava svako mjesto, ali općeg tijela po Aristotelu nema, što je općenito usvojeno od peripatetičara. Po nekim grčkim komentatorima to bi bilo neko tijelo bez svojstava (*apoion*). S tim u svezi

iznosi Simplicijevu i Averoesovu interpretaciju. Ovi su odbacivali zajednički tjelesni supstrat svega (»materiam quandam communem subiectam omnibus corporibus«), budući da »non placuit coelis materiam inesse«. To je pak najuže povezano s razlikovanjem elementalne i nadmjesečne sfere u peripatetičkom tumačenju svijeta. Kako takvog nečeg što bi odgovaralo Aristotelovim određenjima materije kao najopćenitijeg podmetka, supstrata tjelesnih (stvari) zapravo nigdje nema, Petrić zaključuje: Nemoguće je bilo gdje naći neko neočutljivo, neodređeno tijelo bez određene količine i forme. Kaže se da je takva materija moguća samo u mišljenju (ratione). Zašto su onda uopće Aristotelovi sljedbenici tvrdili da ono što biva po naravi nikad nije (zbijski) (»quod nunquam est, natura esse dixerunt«)? Rezultat peripatetičkog naučavanja o materiji jest da se ono što se odriče drugim stvarima tvrdi za materiju, a to je da ono što je po naravi uvijek, nikad ne biva činom (»Ita effecerunt in materia, quod tamen aliis in rebus negarunt esse possibile, ut, quod semper natura sit, nunquam tamen sit, nunquam in actum veniat«)<sup>14</sup>. Petrić zatim uspoređuje peripatetički nauk o materiji s naukom pitagorejaca i platoničara ističući kako ovi uče da je materija bez-oblična i da nikad nije bez forme dok opstoji uređeni svijet (»dum hic mundi ornatus permanet«), ali smatraju da će doći vrijeme kad će svjetskog sklada nestati, a materija će ostati gola, nesređena. Ona će ne-uobičajenost (informalitas) prijeći jednom u čin. No, Aristotelov svijet je vječan pa materija nikad neće moći realizirati svoju narav, neće je moći provesti u čin. Po Petriću ovdje se radi o jednom Aristotelovom »previdu«. U pogledu tumačenja materije čak je plauzibilnije ono skolastičara, po kojima materija ostaje gola, dok jedna forma u njoj propada, a druga forma još »nije izvedena iz njena krila.« Tvrđnja po kojoj materija ima vlastitu formu nipošto ne prijeći mogućnost da ona primi i druge forme. Materija jest prijemčljiva za sve forme (receptiva omnium, pandehes), jer u sebe prima sve forme, tako da nijedna drugdje ne ostaje (»ut nulla alibi relicta sit«), ali da bi bila takva nije nužno da najprije odbaci sve forme da bi primila nove. Forme se, naime, u materiji »slažu« jedne na druge, tako da »niže« (forme elemenata npr.) ostaju i kad dođu »više« forme.

Vraća se potom problemu preobrazbe elemenata jednog u drugi i, sumnjajući »pomalo« u tvrdnju o mogućnosti preobrazbe, propituje razloge kojima se to dokazuje, odnosno pita »quibus experimentis (!) ostendetur«, dakle, kojim se eksperimentima (iskušajima) to pokazuje. Petrić pita o biti procesa transmutacije, i to ne elemenata u cijelosti, već dijelova elemenata. To je prije svega pitanje zašto samo dio jednog elementa prelazi u drugi, a ne čitava njegova »sfera«. Poziva se na osjetila i traži dokaze koji će uvjeriti osjetila.

<sup>14</sup> Op. cit., IV, III, str. 395.

»Sed quid procul a sensibus versamur utrique«<sup>15</sup>, pita. »Je li ikad itko vidio da se zrak prometnuo u vodu«, nastavlja navodeći i druge primjere iz prirode. »Aerem quando unquam quisquam in aquam conversum vidit? dicant, proferant experimentum, aut aqua terram factam, aut hanc, aquam?«<sup>16</sup>

Petrić negira mogućnost pretvorbe elementa u elementa pa ističe: »Habeo ego ollarum experimentum, in quarum operculis, vapor exhalans, non aer, in aquam concrevit. Habeo Aristotelis concessionem vapores in aere nubes facere, deinde pluviam, forte nunquam aerem in pluviam dixit conversam«<sup>17</sup>. U svim tim stvarima »treba odbaciti autoritete i opće dokaze koji se u stvarima što se tiču osjetila ne slažu s eksperimentima« proklamira Petrić. »Ne primaju se u istinsku filozofiju dokazi što nisu u skladu s eksperimentima!« Tako nije dokazano da se elementi preobrazuju jedni u druge (»Non est ergo comprobatum, elementa mutuo transmutari«)<sup>18</sup>. To se, naime, ne može osjetilom sigurno spoznati (»certe sensu non comprehenditur«). Tražeći dokaze Petrić poziva »proferant experimentum«! Jednom elementu, po Aristotelu, pripada jedna (bitna) forma i on je nikad ne odlaže, pa dakle ne može primiti drugu formu. Stoga neće biti istinita Aristotelova tvrdnja da materija može primiti sve forme »cum partes eius primariae nunquam formas suas primas deponant, nunquam alias vestiant«. Materija uvijek već ima prve forme. Tako se neće moći reći da materija može primiti s v e forme (»Non ergo materia omnium formarum est susceptiva, cum partes eius primariae nunquam formas suas primas deponant, nunquam alias vestiant«). Petrić drži opovrgnutim učenje o materiji koja je po svojoj naravi bez-oblična, sve-forme-primajuća, i ništa drugo doli čista mogućnost. Po njemu ona je biće po sebi, činom (actu) ono što jest i svagda posjeduje svoje prve forme na koje dolaze druge. Ona imade svoju navlastitu formu kojom jest materija (»non solum alienis formis praedita, sed sua etiam propria, qua materia est et non aliud«). Petrić smatra da je primjereno materiju zvati i majkom ukoliko se pod tim misli da ona formama što ih prima od nekog agensa (ab agente) iz kojeg proistječu, dalje upravlja. Ovdje Petrić zapravo upozorava na onaj aspekt Aristotelova naučavanja o materiji u kojem dolazi do izražaja jedna aktivistička koncepcija materije, kojoj se pripisuje donekle samostalno djelovanje i moć ukoliko se za realizaciju, ozbiljenje određene forme, bitnih odredaba neke vrste na primjer, zahtijevaju upravo određena svojstva materije. Iz toga proizlazi da nemaju svi dijelovi materije mogućnost primanja sviju formi, već su neki dijelovi »pred-

<sup>15</sup> Op. cit., IV, III, str. 396.

<sup>16</sup> Ibid.

<sup>17</sup> Ibid.

<sup>18</sup> Ibid.

određeni« za neke forme. Ta »predodređenost« očituje se upravo kao one »prve forme nekih dijelova materije, koje ovi nikad ne odlažu«. No, smatra krivom tezu po kojoj materija poput majke proizvodi forme iz svoje utrobe, ex sui potentia, kao da su ove u njoj prije bile sakrivene. To i nije Aristotelovo izvorno naučavanje, ističe Petrić. Osim toga, to nipošto nije u skladu s cjelokupnim Aristotelovim naučavanjem, po kojem je materija gotovo ništa, ne-biće (non-ens), čista mogućnost, bez-oblična. Bilo bi, naime, nelogično tvrditi da takva materija, koja je ne-biće (non-ens), gotovo ništa, sadrži u sebi sve forme koje su bića, čini (»omnes omnium rerum formas in se habere, quae entia sunt, actus sunt«). Petrić navodi čitav niz poteškoća što proizlaze iz gornje teze. Prije svega tu se postavlja pitanje razlikovanja formi u takvoj materiji koja ih sve sadrži, odnosno razlikovanja dijelova materije koji će svagda primiti drukčiju formu. Unošenjem pak te razlike materija postaje nešto složeno, što nije u skladu s Aristotelovim određenjem. Petrić napokon ističe kako i »oculis manibusque eas ab agente induci et videamus ferme et attractemus«.

Podvrgava zatim ispitivanju Aristotelovu tezu o materiji koja je rođena da bi težila dobru. Ona počiva na pretpostavci da se forme međusobno razlikuju te da ima nižih i viših, uzvišenijih formi. Tako je forma »hominis divinius quam animalis«. Zašto onda svi dijelovi materije ne teže najboljoj formi, pita Petrić. Osim toga postavlja se i pitanje kako materija uopće može k nečemu težiti (appetere) ako je tek čista mogućnost (»nihil aliud esse, quam puram potentiam«). Tako proizlazi da od svih odredbi materije što ih predlaže Aristotel ostaju po Petriću samo četiri koje se mogu prihvatiti, a to su da je materija princip, da je element ne svega, nego samo prvih tijela, da je uzrok i su-uzrok. »Reliqua omnia rejicienda«, zaključuje Petrić.

### *Dubrovčanin o materiji*

Predmet Dubrovčaninovih peripatetičkih disputacija, kako proizlazi iz njihova podnaslova, jesu neka temeljna pitanja Aristotelove prirodne filozofije (*In quibus difficiliores naturalis philosophiae quaestiones examinantur; praecipua obscurioraque Aristotelis loca illustrantur*). Pritom valja napomenuti kako na samom početku tih rasprava, pri određenju predmeta prirodne filozofije Dubrovčanin, zadržavajući staru shemu tumačenja svijeta razlikuje dva područja – podmjesečno i nadmjesečno, iz čega proizlazi i njegov kasnije eksplicitno iskazan stav da nebo, koje je predmetom nekih disputacija, i nije navlastitim predmetom prirodne filozofije, već je to »corpus naturale«, tijelo karakteristično za podmjesečnu sferu, tj. ono koje je »generabile« i »corruptibile«. U svojim disputacijama bavi se on sljedećim pitanjima: *O predmetu prirodne filozofije, O prvom spoznatom, O egzistenciji i mogućnosti materije, O*

vječnosti svijeta, O djelatnosti prvog pokretača, O supstanciji neba, O formama elemenata, O podrijetlu formi itd. O materiji (*De existentia materiae, De potentia materiae*) raspravlja Dubrovčanin u trećoj i četvrtoj disputaciji. Uvodeći u problem ustanovljuje kako imade onih koji materiju drže bićem (ens), neki je smatraju spoznatljivom, neki tek po analogiji takvom te je zovu raznim imenima. Dubrovčanin izriče konstataciju koja ni danas ne gubi na aktualnosti. Problem materije doista je jedan od središnjih i najintrigantnijih problema i to ne samo Aristotelove filozofije već filozofije uopće. Dvije struje čiji se stavovi, po njemu, najvećma razlikuju u tumačenju problema materije su tomistička i skotistička struja. Najveći interes u tom sporu pripada pitanju imade li prva materija promatrana po sebi neki čin (*»habeatne materia prima, per se considerata, aliquem actum«*) ili lišena bilo kakva čina nije, po svojoj naravi, ništa drugo doli *»pura, nuda, simplex potentia«*. Rasprava o tome problemu po Dubrovčaninu je *»subtilis disputatio«*, čije je rješenje pretpostavkom mnogih drugih poteškoća. Slijedi detaljno iznošenje Tomina stava, koji slijede i mnogi *»ex recentioribus philosophis«*. Po njemu je materija tek čista, gola mogućnost, što nema vlastite opstojnosti odvojene od forme. Navode se zatim argumenti kojima se brani ovakav stav. Dubrovčanin potom iznosi mišljenje Dunsca Scota i Henrika Gandavenskog (*Gandavensis*), po kojem je prva materija doduše neka *»najmanja i nesavršena«* supstancija (*»minima quidem et imperfecta substantia«*), gotovo ništa i neki rudiment sviju stvari ukoliko *iz nje sve može postati* (*»quatenus ex ipsa omnia fieri possunt«*), no ona nipošto nije posve lišena čina i nije čista potencija, već ima neki nesavršeni čin (*»habere illam actum quendam imperfectum«*), što je primjeren njenoj naravi i supstanciji i po njemu opstoji u prirodi stvari. Dubrovčanin ističe kako takva interpretacija materije nije bila poznata prije Scota i Gandavenskog. Tako su ovi filozofi bili prisiljeni izmišljati nove termine da bi formulirali svoje mišljenje (*»novos fingere terminos coacti sunt«*). Tako su iznašli dvojaku mogućnost (*potentiam*) – subjektivnu i objektivnu. Prva je ona što je u nekom subjektu, ukoliko ovaj ima sposobnost da podleži nekoj stvari ili da nešto u sebe primi (željezo ima sposobnost da se podloži toplini i da primi neko akcidentalno (određenje). Objektivna je potencija koja biva na neki način objektom (neko) djelatnog (*agensa; »quae fit quodammodo objectum agentis, quatenus ex eo rem aliquam exculpere valet«*) i koja ujedno znači neko ne-protivljenje (*»quandam non repugnantiam«*) u već uobličenoj stvari. Tako je svijet bio *»potentia simpliciter obiectiva«* (*»vacuitas rerum omnium«*) prije nego je bio stvoren od Boga. To je *»potentia«* koja se tiče Boga koji je mogao stvoriti svijet te ne-protivljenje u stvaranju svijeta. Tada još nije bilo podmetka (*subiectum*) iz kojeg bi mogao nastati svijet. Uvjet objektivne potencije jest da ono što posjeduje takvu mogućnost nije u prirodi stvari (*»in rerum natura non sit«*), a drugi je uvjet da mu se opstanak u prirodi

stvari ne protivi. Prvi uvjet subjektivne potencije jest da ono, što ima takvu mogućnost postoji činom u prirodi stvari, a drugi da to isto može u sebe primiti nešto. Ovim dvjema mogućnostima (potencijama) pripadaju i dvojaki čini. Tako subjektivnoj mogućnosti čin kojeg zovu formalnim, objektivnoj čin kojega zovu entitativnim ili činom egzistencije. Scotus drži da entitativnim činom nešto opstoji u prirodi stvari i imade bitak izvan vlastita uzroka i uma. Što imade čin opstanka to više nema objektivnu potenciju. Formalni pak čin ne može biti istovremeno sa subjektivnom potencijom. Čim on pridode, prestaje subjektivna potencija. Zahvaljujući toj distinkciji po Scotu i Gandavenškom, prva materija nije više lišena svakog čina, već po svojoj naravi i ukoliko je neka supstancija, ima neki nesavršeni čin, entitativni naime, koji je korelativan subjektivnoj potenciji. Za taj stav dokazuje Dubrovčanin potom da je u skladu s naučavanjem katoličke teologije i peripatetičke filozofije. Prema katoličkoj teologiji, a u skladu s peripatetičkom filozofijom, može se, naime, ustvrditi da je materija, prije nego je od Boga stvorena, bila u objektivnoj potenciji. Ta »gola supstancija materije« »izdana (edita) u narav stvari« jest nekakav grubi početak (»rudis inchoatio«) iz kojeg mogu nastati sve stvari i koji je pogodan da u sebe primi sve forme. Stoga se kaže da ima subjektivnu potenciju. To nije posve u skladu s onim što uči Aristotel, primjećuje Dubrovčanin. Po njemu je, naime, svijet vječan a takva je i prva materija. Kod Aristotela je tako nemoguće govoriti o objektivnoj potenciji, koju imadahu sve stvari prije nego su bile proizvedene. To ne znači da Aristotel, koji ne poznaje pojam stvaranja (creatio), negira sam pojam i modus objektivne potencije. Ono što je po njemu kao pojam i naum prisutno u umu, ono što je sadržano u uzroku može se držati objektivnom potencijom, smatra Dubrovčanin. Kad bude proizvedeno u narav stvari (»in rerum naturam«), dobiva entitativni čin i više nije u umu niti u svome uzroku. Subjektivnom potencijom valja smatrati onu mogućnost kod Aristotela koju pripisuje materiji kad ovu naziva mogućnošću koja pred-leži različitim supstancijalnim formama. Ovakvo Scotovo stajalište drži Dubrovčanin vrlo istinitim i u skladu s peripatetičkom filozofijom (»quam verissimam esse atque peripateticae philosophiae maxime consentaneam arbitramur«). Prihvatili su ga među novima Vicomercatus, Simon Portius, Mercenarius, Pendasius, Bonamicus, Piccolomineus i drugi. Navodi zatim argumente svakog od spomenutih filozofa. U idućem poglavlju iznosi Dubrovčanin razloge i autoritete koji potvrđuju Scotovo mišljenje. Navodi mnoga mjesta iz Aristotelovih djela (tako *Fizike*, *Metafizike*, *De generatione*), iz kojih je jasno kako je i Aristotelov stav »materiam primam hunc existentiae actum habere«, a to je ono što Scot i Gandavensis zovu actus entitativus. Aristotel uči da je materija jedan princip naravi, po sebi uzrok i supstancijalni dio prirodnog složaja, temelj formi i podmetak sviju promjena, ono prvo iz čega sve nastaje



i zadnje u što se sve rastvara. Po njemu materija imade zasebnu i navlastitu egzistenciju, odvojenu od forme. On je drži *dijelom supstancije prirodne stvari*, koja jest mogućnošću ali ne za bitak već za formu. Dubrovčanin potom navodi ukratko mišljenja grčkih komentatora Temistija, Aleksandra, Simplicija, Filopona. Slijedi zaključak kako prema svim grčkim komentatorima prva materija ima *moć* (potestatem) (!) ne za bitak (non ad esse), već da primi formu, a to je upravo ono što tvrde Scot i Gandavenški, čija je ključna teza da prva materija činom opstoji u prirodi, što znači da joj, bez obzira na to što je taj čin nesavršen, pripada neko mjesto među bićima u sveukupnosti i da jest nešto. Za taj stav drži Dubrovčanin da je »verissima«. Ipak napominje kako on imade i mnogo osporavatelja. Jedan od najgorljivijih protivnika takva stava jest Jacobus Zabarella. Dubrovčanin iznosi potom glavne Zabarel-line prigovore takvu tumačenju prve materije, braneći Scotovo stajalište i to »fundamentis Scoti«. Dubrovčanin ustrajava na tezi po kojoj se »mogućnošću biti »prve materije ne protivi onome »činom biti«. Ta je njena mogućnost, naime, moć (potestas) »ut ex ipsa omnia fiunt, hoc est, ut formas omnes sensim recipiat«. On doduše ne tvrdi da je »potentialitas« materije njena »actualitas«, no ipak tvrdi »materiam tamen in se et potentialitatem et actualitatem, seu potentiam et actum diversi generis habere dicimus«. Raspravlja zatim o distinkciji egzistencije i esencije u prvoj materiji. Navodi razliku između stavova filozofa i teologa o tom problemu te ističe kako u Aristotela, po kojem je materija vječna, njena esencija nikad nije odvojena od njene egzistencije kako je to slučaj u teologijskom tumačenju materije, po kojem ova nije vječna, već je Bog stvara »ex nihilo«.

Po Zabarelli »potentia obiectiva« svijeta prije nego je bio stvoren nije zapravo mogućnost svijeta, već »activa ipsius Dei potentia«, a ta je moć sam Bog. Značajno je u toj raspravi sa Zabarellom mjesto na kojem Dubrovčanin upozorava na najčešće greške filozofa u raspravljanju. Oni tako ne prave distinkciju između triju pojmova: *essentia*, *existentia* i *subsistentia*. Aristotel pak rabi jedno za drugo (»Aristotelem interdum unum pro altero accepit«). Dubrovčanin potom određuje značenje svakog termina. Naglašavajući opetovano kako prva materija imade egzistenciju neovisno o formi koju prima, Dubrovčanin ustvrđuje: »Radije treba reći da egzistencija forme ovisi o egzistenciji materije, jer se forma izvodi iz mogućnosti materije i nju nužno pretpostavlja negoli da egzistencija materije ovisi o egzistenciji forme; ona je, naime, vječna, a ova propada i prestaje« (»Quare dicendum potius est, existentiam formae ab existentia materiae pendere; cum forma de materiae potestate educatur et illam necessario ponat; quam existentiam materiae, quae aeterna est ab existentia formae pendere, quae interit et desinit simpliciter

esse<sup>19</sup>). Glavni argument u prilog tezi o prioritetu materije, koja imade egzistenciju neovisnu o egzistenciji forme jest njena vječnost (prema Aristotelovu učenju). Još jedan argument vezan je uz proces izmjene formi u materiji. Pitanje je to što se zbiva u onim trenucima, kad jedna forma napušta materiju, a druga još nije pridošla. Po Dubrovčaninu jasno je da ta materija mora nekako biti aficirana da bi forma mogla biti izvedena iz moći materije (»ut ex illius potestate deduci et cum eadem copulari possit«), a »affectio materiae alteratio quaedam est, quae *tempus exigit*, nec momento fieri potest«.

Dubrovčanin zatim razrješava dileme što nastaju u svezi s interpretacijom materije zastupanom od Tome Akvinskog. U toj je argumentaciji vrijedno, s obzirom na usporedbu s Petrićevom interpretacijom, istaknuti sljedeće: premda ističe aktualnost materije, Dubrovčanin ne prihvaća da bi se forma koja pridolazi materiji mogla smatrati njenim akcidensom (»Materia vero, tametsi est actu ens, non est tamen in actu completo, specifico et determinato, et propterea non sequitur, ut forma illi adveniens, accidens esse dicatur«)<sup>20</sup>. Dubrovčanin brani tezu po kojoj je materija, budući biće, spoznatljiva po sebi (»per se cognoscibilem esse«), naglašavajući pritom kako je prvu materiju moguće spoznati tek umom, a ne osjetilom. Kad se govori o čistoj potenciji materije, tada pod tim ne treba razumijevati ono »gotovo ništa«, već »nešto, što već opstoji u sveukupnosti, ali nije na način određenog nečeg, već ima moć da iz njega sve bude i za to se može reći da je gotovo ništa« (»aliquid, quod iam in universo consistit, quod tamen non est determinatum quippiam, sed potestatem habet, ut ex eo omnia fiant et hoc vere dicitur prope nihil«<sup>21</sup>). Ispod prve materije jest samo ništa. Ona jest ponajmanje biće (»ipsa minimum ens sit«). To što je najmanje biće, biće mogućnošću, što već opstoji u sveukupnosti označava kao »materies« (tvar) stvari. Samo tako treba, po Dubrovčaninu interpretirati sva Aristotelova učenja što se odnose na predmet ove diskusije.

Na kraju ove disputacije raspravlja Dubrovčanin o problemima koji su zasigurno najintranjantiji u svakoj raspravi o materiji. To je problem materije bez forme odnosno načina egzistiranja one materije što bi bila bez ikakve forme.

Dubrovčanin ponajprije dokazuje da je moguća egzistencija materije bez forme i to na tri načina potencije: »potentia logica«, »potentia naturali« i »potentia supernaturali«. Odgovarajući na pitanje gdje bi bila materija što je bez forme (»ubi nam informis illa materies reperietur«), bi li zauzimala

<sup>19</sup> *Peripateticae disputationes*, Disputatio tertia, str. 56.

<sup>20</sup> Op. cit., str. 57.

<sup>21</sup> Ibid.

mjesto, bi li se gibala ili bila nepokretna i bi li se mogla zamijetiti, poduzima mentalni eksperiment (kojemu je pretpostavka »omnipotentia divina« na koju se izričito poziva kad tvrdi kako Bog može učiniti da bude /neki/ pripadak bez podmetka, dakle ono što ne može biti »naturali potentia«) napominjući: »Ridicula fortasse cuiusmodi videbitur quaestio haec; et nihilominus nulla res est, quae magis intellectum in intimam rei quaesitae medullam perducatur, quam quaestio, ut vocant, de possibili«<sup>22</sup>.

Nešto slično po njemu poduzima Aristotel da bi objasnio narav neba (»unum posuit, quod absolute fieri nequit«). Tako onda i on, da bi objasnio narav prve materije, pokušava ocrtati nešto što je moguće božanskom moći (»cur nos ad primae materiae naturam declarandam id non ponamus, quod saltem per divinam potentiam fieri potest?«). Iz tog eksperimenta proizlazi sljedeće: kad bi nestale forme što određuju pojedine dijelove materije i kad bi se svi dijelovi materije spojili ne bi bilo ni elemenata ni ikogjeg tijela, ostalo bi samo nebo i u njegovoj šupljini lišenost sviju stvari (»omnium rerum privatio«). Tu bismo otkrili materiju, koja ne bi ispunjavala nijedno mjesto, jer ne bi imala kolikoće, ali bi bila posvud prisutna (»sed esset alicubi praesens«). Njena supstancija ne bi zauzimala nijedno mjesto, ali bi ona bila negdje prisutna. To bi bila »finita substantia«. Takva materija ne bi se gibala (jer se ne bi mogla gibati ni k sredini niti od sredine!), a ne bi bila ni laka ni teška. Kako bi bila netjelesna, ne bismo je mogli osjetilom zamijetiti, već radije umom i mišljenjem.

Ova rasprava o materiji bez forme služi Dubrovčaninu kao uvod u raspravu o mogućnosti materije. Četvrta disputacija, naime, bavi se upravo problemom mogućnosti materije (»De potentia materiae«). Temeljno pitanje što ga ovdje pokušava razriješiti Dubrovčanin jest je li mogućnost materije njen akcidents što joj biva usađen od prirode izvana (extrinsecus) ili je to nešto što njenoj naravi iznutra pripada, a što bi predstavljalo njenu bit kao neka forma ili differentia specifica. Dubrovčanin ističe kako nema težeg pitanja od ovog u području prirodne filozofije te upozorava na to kako se upravo oko tog pitanja najvećma razmimoilaze u stajalištima tumači Aristotelove filozofije. Vrlo iscrpno navodi ono bitno za averoističku i tomističku tradiciju interpretiranja te odbacuje i jednu i drugu interpretaciju »tanquam a veritate alienam«. Iznoseći mišljenje novijih filozofa pokušava prihvatiti i potvrditi sve ono dobro što su izrekli u svezi s tim problemom te na kraju formulirati svoje stajalište.

Na početku te rasprave ističe kako je materija kao princip stvari sublunarne regije neodređena supstancija kojoj je od naravi usađena moć, težnja

<sup>22</sup> Op. cit, str. 58.

(appetitus) ili nagnuće (propensio) da primi sve forme. Ona nije nikakav fizički složaj, ali je nešto »sraslo metafizičko« (concretum metaphysicum), i to sraslo iz entitativnog čina i subjektivne potencije. Na drugim mjestima, govoreći o tome nagnuću materije k formama, Dubrovčanin govori o prirodnom djelatniku (naturalis agens). Nagnuće za određenom formom nije u materiji vječno prisutno, nego joj je, po Dubrovčaninu, »a naturali agente inditus«. Zahvaljujući tom naravnom djelatnom određeni dio materije aficiran je određenim afekcijama da primi upravo određene forme. Ta afekcija ne pripada materiji bitno, već joj je nešto akcidentalno, što joj pridolazi.

Po Averroesovu mišljenju materija promatrana kakva je po sebi smještena je negdje između bića činom i ne-bića. Ona jest supstancija, ali nesavršena. Njena bit ne uključuje nikakvu mogućnost. Njena potencija nije njena bit, nego joj pri-dolazi kao nešto akcidentalno. To su zapravo tvrdili i Temistije i većina grčkih komentatora. No, pogrešno bi bilo takav stav smatrati općenito karakterističnim za »grčku« interpretaciju, upozorava Dubrovčanin. Od novijih filozofa ovakvo stajalište preuzeli su Zimara, Paulus Venetus, Achillinus, Genua i drugi. Averroesove tvrdnje, što se daju rezimirati u tezi da materija ima potenciju »tanquam ei additum accidens«, Dubrovčanin pobija tvrdnjom po kojoj je ta potencija (za primanje formi) »habilitas«, »proprietas«, i to neko bitno svojstvo materije pripadno njenoj supstanciji (»proprietas quaedam, quae in eius substantia inest«).

Tomistički stav, što je »omnino contraria opinioni Averrois«, temelji se na postavci Aristotelove filozofije prema kojoj će, ako je u prirodi dana jedna krajnost pojave biti dana i druga. Bogu će tako, kao čistom činu, odgovarati kao drugi ekstrem materija koja je »imperfectissima« i kojoj se odriče bilo kakav čin egzistencije. Po Dubrovčaninu, koji to tomističko stajalište pobija, materija ne može biti samo čista potencija »ad esse«, čista mogućnost »ad substantiam«. Ona mora biti nešto da bi se forma s njom mogla uopće vezati u »compositum«. Tako proizlazi: »Potentia materiae non est aliud, quam interior quaedam habitas et propensio, a natura materiae iniecta, ad formam recipiendam, teste Aristotele, toto primo libro *De physico auditu*«<sup>23</sup>. No, Dubrovčanin ujedno upozorava da ta »interior habitas« ne pripada, po Aristotelu, biti (essentia) subjekta kojem pripada, već predstavlja njegovu »affectio«. Provodi zatim, propitujući tomističke argumente, vrlo minucioznu analizu pojmova *energeia* i *entelecheia*, tj. dvaju značenja pojma »actus«. Prema toj analizi, forma kao korelativni pojam materije bila bi čin u smislu *entelecheia*, ukoliko predstavlja usavršavanje i ispunjenje (perfectio et complementum).

Nakon ovog, u skolastičkoj maniri izvedenog raspravljanja (i sam Dubrovčanin kaže »ut cum scholasticis loquamur«), slijedi određenje forme i

<sup>23</sup> Op. cit., str. 65.

materije kao korelativnih pojmova. Forma je tako neka supstancija čija narav uključuje sposobnost odjelotvorenja (*»habilitatem includit ad actuandum«*), a materija je po sebi neka supstancija koja ima u svojoj naravi sposobnost, mogućnost ili podobnost da iz nje sve bude. Forma i materija odnose se tako kao čin i mogućnost, ali iz toga ne slijedi, napominje Dubrovčanin, da čin pripada biti forme niti da mogućnost pripada biti materije. Poduzimljući ponovno jedan misaoni eksperiment (*»fingamus formam sine materia existere«*) Dubrovčanin zamišlja situaciju u kojoj forma opstoji bez materije (što Bog, *»sua absoluta potentia facere potest«*), pa i opet naglašava poteškoće u izražavanju određenih sadržaja jer se radi o *»istančanom promišljanju«* (*»non possum subtilem hanc ratiocinationem aptioribus verbis explicare«*). Tim raspravljanjem potvrđuje gornju tezu da čin ne pripada biti i kviditetu forme. Čin joj pripada tek kad se promatra u relaciji spram materije s kojom se veže.

Nakon što je odbacio stajališta tomista i averoista, ispituje Dubrovčanin mišljenja njemu suvremenih filozofa – Piccolominiya, Zabarelle, Pendasija, Bonamica, da bi naposljetku izložio *»istinit stav o predloženoj poteškoći«*, koji se objašnjava u četiri zaključka. Osvrćući se na kraju na različite tradicije tumačenja ovog problema Dubrovčanin se napose kritički osvrće na one filozofe, poput Bonamica, koji slijede grčke komentatore. To je zapravo više kritika slijepog ustrajavanja na grčkim komentatorima *»kao da oni što su kasnije filozofirali nisu bili u stanju »nihil novi condere«*. *»Optime quidem isti philosophi a graecis expositoribus Aristotelis mentem eliciunt (in hoc enim graeci interpretes plurimum valuerunt), attamen difficultates, circa Aristotelis mentem, ab iis iam eductam, observantes, solvere difficillime possunt et hanc puto praecipuam esse causam, cur eorum philosophia obscurissima sit«*<sup>24</sup>. Zamjera im, dakle, u interpretiranju Aristotelove filozofije to što im je filozofija *»tamna«* jer ne rješavaju glavne poteškoće te filozofije.

Istinito je po njemu *»de difficultate proposita«* sljedeće mišljenje: mogućnost materije nešto je apsolutno iz roda supstancije i u stvari je prva materija (od koje se razlikuje samo formalnom distinkcijom). Definira potom mogućnost kojom je materija *»potens ad formas recipiendas«*, koja je, kad se govori o materiji uopće, *»potentia materiae universalis«*. Ta je potentia nešto što proistječe iz biti materije (*»fluens ab essentia materiae«*) i vječno je i bitno. Mogućnost je zapravo navlastita afekcija materije. To je nešto što proizlazi iz njene nutarnje naravi, a pripada kategoriji supstancije kamo se smješta i sama materija (*»in quo et ipsamet materia collocatur«*). Ipak, potencija je afekcija, a materija *»subiectum«*. One su iste naravi i biti. Mogućnost je bitna materiji, ili točnije su-bitna s materijom (*»potentia dicitur esse materiae essentialis vel coessentialis«*). No, ona se pririče materiji *»in secundo modo dicendi«* (dok se

<sup>24</sup> Ibid.

na primjer »životinja« i »razuman« izriču o biti čovjeka »in primo modo dicendi«, dotle se »moći se smijati« pririče čovjeku »in secundo modo dicendi«, tj. na drugi način kazivanja, u drugotnom značenju. Mogućnost, naime, ne pripada kviditetu materije.

### Zaključak

O Petrićevoj interpretaciji Aristotelova određenja materije moglo bi se na kraju zaključiti sljedeće: u metodološkom smislu specifičnost predstavlja izričita kritička nastrojenost ne toliko spram samih Aristotelovih učenja koliko spram različitih interpretacija pojedinih njegovih učenja. Uzimajući u razmatranje i kritičko procjenjivanje temeljnih stajališta Aristotelove prirodne filozofije Petrić zapravo propituje Aristotelovu dosljednost i konsistentnost sustava tumačenja. Pretpostavkom takva pristupa neosporno je poznavanje gotovo sviju Aristotelovih djela, svih relevantnih mjesta s dotičnog predmetnog područja, ali isto tako i poznavanje najznačajnijih interpretacijskih struja. Temeljni motiv je očito, kao i u ostalim dijelovima *Peripatetičkih rasprava*, provjera legitimnosti stava po kojem je Aristotel vrhovni i isključivi autoritet u filozofiji. Svakako valja primijetiti kako je Petrićeva kritika Aristotelovih komentatora, koji su po njegovu mišljenju mijenjali i uglavnom iskrivljavali Aristotelovo učenje, oštija negoli kritika samog Aristotela, no pritom svakako valja uvažiti činjenicu da Petrić uočava i sve probleme i povijesne okolnosti vezane uz sudbinu Aristotelovih tekstova. On izričito tematizira problem izvora, rekonstrukcije tekstova, uzroke iskrivljavanja i pogrešnog razumijevanja pojedinih postavki te razloge različitosti i čak oprečnosti u tumačenju.

Što se tiče njegova procedea u kritici Aristotelovih učenja, može se ukratko rezimirati kako Petrić zapravo najčešće, ostajući u okvirima Aristotelova načina izlaganja, usporedbom različitih mjesta o istom predmetu pokušava naći protuslovlje i time pokazati neodrživost neke Aristotelove postavke, što je u skladu s ranije naznačenim motivom analize Aristotelovih učenja. Važno je naglasiti da Petrić svagda nastoji razlučiti izvorno Aristotelovo učenje (tj. ono koje je Petrić kao takvo identificirao i koje se može posvjedočiti citatima iz izvornih djela), od »peripatetičkog« učenja koje predstavlja tek neku određenu interpretaciju, što je svakako izraz Petrićeva humanističkog habitusa. Za razliku od Dubrovčanina, međutim, koji se u usporedbi različitih interpretacija kreće uglavnom u okvirima peripatetičke tradicije, Petrić često, a u skladu sa svojom već usvojenom pozicijom o (ne)originalnosti Aristotelove filozofije uspoređuje aristotelovska rješenja s onima što ih nudi pitagorejsko-platonička tradicija, opredjeljujući se pritom za ova posljednja. Za Petrićev pristup i interpretaciju Aristotelovih učenja karakteristično je da on uočava gotovo sve značajnije probleme vezane uz određena Aristotelova učenja što

će ih mnogo kasnije isticati i različiti tumači Aristotelove filozofije. To mu je pak omogućilo upravo spomenuto poznavanje gotovo sviju Aristotelovih djela te različitih tradicija interpretiranja, od grčke, arapske, skolastičke do njemu suvremene. Tako on uočava kako Aristotel, govoreći o materiji u sferi fizičkog, uglavnom navodi primjere iz sfere poietičkog, kako transponira u tumačenje prirodnog ono što je karakteristično za sferu umjetničkog stvaranja. On potom uočava i Aristotelovu nepreciznost i kolebanje u pogledu određenja materije, koja je s jedne strane u funkciji pojašnjenja procesa nastajanja određena kao »čista mogućnost«, ono »što jest tek mogućnošću« (što je, dakle, poglavito određenje *stanja, modusa bivanja*), s druge u funkciji određenja zajedničkog supstrata, podmetka događanja u sublunarnom svijetu. Petrić, dakle, jasno uočava prožimanje dviju razina aristotelovskog diskursa o materiji, tj. metafizičke (vezane uz određenje najviših počela bića kao bića te istumačenje procesa bivanja, nastajanja, rađanja) i fizičke (vezane uz traganje za jedinstvenim, zajedničkim supstratom – pretpostavkom i pod-logom svih procesa sublunarne regije te za pokušaj tumačenja procesa transformacije, preobrazbe, pretvorbe elemenata koji je karakterističan upravo za to isto područje). Petrić će se u četvrtom svesku svojih *Peripatetičkih rasprava*, u kojem se bavi problemima Aristotelove prirodne filozofije, koncentrirati poglavito na ovaj drugi aspekt, koji se ni u samog Aristotela ni u Petrićevoj analizi ne da striktno lučiti od prvog aspekta.

U kritičkoj proradbi Aristotelove koncepcije materije trudi se Petrić prije svega da, odbacivši sve proturječne iskaze i tvrdnje, na neki način »pročisti« Aristotelovo stajalište i zadrži samo ono što po njegovu sudu »prolazi« kritičko propitivanje (kako je vidljivo iz zaključaka na kraju poglavlja u kojem raspravlja o materiji).

Premda uglavnom ostaje u horizontu aristotelovskog mišljenja, u određenim zgodama, pokazujući neodrživost Aristotelovih tvrdnji kao alternativu nudi pitagorejsko-platonička rješenja (kao u slučaju problema »gole« materije). U svezi s problemom materije on zapravo ne iznosi primarno svoj stav, odnosno njegov se stav daje izvesti tek iz kritike Aristotelovih pozicija, što je shvatljivo s obzirom na gore iznijetu temeljnu intenciju njegovih *Peripatetičkih rasprava*. Svoje pak stajalište (svoju interpretaciju) nastoji uskladiti s kršćanskim naučavanjem (što dolazi do izražaja kad na primjer ističe kako forme bivaju uvedene u materiju od nekog djelatnog /»ab agente«/).

Ostaje napokon pitanje koje i sam Petrić vidi ključnim problemom vezanim uz koncepciju materije, a to je problem tzv. »prima materia« ili prve materije, onoga što Petrić zove »golom« materijom. Očito je da je Petriću bliža ona interpretacija koja tu prvu materiju vidi ne kao »gotovo ništa«, već kao već uobličeno nešto, nešto što je već činom (actu), što ima vlastitu bit i formu. Ta zbiljskost i »već-uobličenosť« materije ne umanjuje po njemu re-

ceptivitet materije, jer se forme, budući zapravo svojstva, slažu u njoj jedne na druge. U skladu je s tim onda i naglašavanje samostalnosti, aktivne uloge »materijalnog« čimbenika u konkretnom slučaju, odnosno naglašavanje upravo određenih svojstava određenih dijelova materije podobnih za uobličenje od upravo neke određene forme. Petrić se zalaže za takvu koncepciju materije kojom se insistira na distinkciji dijelova materije (različito aficiranih), pa se po njemu zapravo i ne bi moglo govoriti o materiji kao jedinstvenom, univerzalnom podlošku transformacije elemenata, već o (njenim) dijelovima koji su svagda već nekako uobličeni nekom prvom formom koju nikad ne ostavljaju.

Pitanje pak koliko je već u Petrićevoj interpretaciji Aristotelove koncepcije materije prisutna njegova vlastita koncepcija (jedinstvene svjetske) materije – fluida, što će je izložiti u *Novoj sveopćoj filozofiji*, predstavljalo bi predmet zasebne rasprave. Ovdje s tim u svezi recimo samo toliko: Petrić ne samo da insistira na samostalnom i zbiljskom opstanku materije (prve materije) nego je, preuzimajući Aristotelovo vrijednosno rangiranje počela, no ne i Aristotelov poredak prioriteta, smatra »više bićem« i »više supstancijom« od forme, koju svodi na ono akcidentalno, na svojstvo naime, što pridolazi materiji i iz nje odlazi, dok ona vječno ostaje kao podmetak promjena. Pritom svoju tvrdnju temelji upravo na Aristotelovim definicijama i materije i forme. Temeljni argument u prilog veće supstancijalnosti materije jest njena vječnost. Forma je, međutim, »corruptibilis«. Iz toga bi se dalo zaključiti da u interpretiranju Aristotelove koncepcije odnosa materija – forma Petrić uočava ono što će uočiti i neki drugi mnogo kasniji tumači Aristotela – to, naime, da u Aristotela forma nije odraz ideje u pojedinačnom složaju, već, ne opstojeći nikad bez materije, jest svagda upojedinjena (umnožena) forma koja i nastaje i propada s konkretnim složajem (to su po njemu »individuae formae«). Moguće je konstatirati i to da naslućuje nekih teza o materiji, što će ih posve određeno formulirati u *Novoj sveopćoj* nalazimo u nekim formulacijama njegovih *Rasprava* poput one po kojoj »Prima materia universalis materia est«, što »omnibus corporibus, universo mundo subiacet«<sup>25</sup>.

Ne upuštajući se ovdje u iscrpnu analizu relacije između njegove kritike Aristotelove koncepcije materije i njegove vlastite koncepcije izložene u *Novoj sveopćoj* u vidu tek pukog nabačaja usuđujemo se uputiti na jednu moguću interpretaciju, po kojoj bi Petrićev koncept počela – Jednog (Jednosve) i koncept svjetske materije fluida kao jednog od počela fizičkog (vidljivog) svijeta, predstavljali razvijanje mogućih implikacija Aristotelova dvojakog poimanja materije kao najopćenitijeg počela svega i supstrata, podloška zbivanja u fizičkom svijetu. U prilog tome mogao bi se navesti čitav niz određenja počela – Jednog te svjetske materije – fluida. U najmanju ruku moguće je

<sup>25</sup> Op. cit., str. 76.



konstatirati kako se atributi Jednog – počela što ih izlaže u *Novoj sveopćoj* dobrim dijelom podudaraju s atributima materije prema njegovoj interpretaciji u *Peripatetičkim raspravama*.

Činjenica je da se njegova interpretacija koncepta materije (za koju ne-  
prestano ističe od Aristotela pridano joj negativno određenje ukoliko je kao  
čista mogućnost – gotovo ništa) kreće onom misaonom linijom što će upravo  
u tome »mogućnošću biti« materije, u toj neodređenosti, u njenom »još–ne-  
nešto određeno–biti« uočiti onaj pozitivni smisao kao puninu mogućnosti za  
»sve biti« (na što u svojoj interpretaciji naglasak stavlja i Dubrovčanin).  
Nužno je uočiti kako se pritom mijenja značenje »mogućnosti« (potencijal-  
nosti) dobivajući sve više pozitivno značenje.

Što se pak insistiranja na ontologijskom primatu materije tiče moglo bi se  
zaključiti: upravo to što sada ono, što je po Aristotelu tek čista mogućnost  
(potentia) i gotovo ne-biće (a Petrić u svojoj analizi materije insistira upravo  
na »prima materia«, na »nuda materia«) postaje ono najvećma biće i ono što  
je najvećma supstancija, to što Petrić toliko insistira na zbiljnosti onog neo-  
dredenog, mogućeg, zapravo kao za sve forme prijemčljivog i *sve-mogućeg* (a  
to su zapravo sve određenja principa svega – Jednog u *Novoj sveopćoj filo-  
zofiji!*), to naglašavanje aktualnosti materije kao principa (sa svim ili usprkos  
svim određenjima što mu pripadaju u okviru Aristotelove filozofije), dokazom  
je pomaka do kojih u renesansi dolazi u *okviru i iz okvira* Aristotelove filozofije  
(premda Petrić pritom ujedno poseže za pitagorejsko-platoničkim postav-  
kama). Krećući se tragom grčkih i arapskih komentatora Aristotela te stoičke  
interpretacije-koncepcije materije, koji naglašavaju aktivistički, supstancija-  
listički aspekt materije kao principa (pri čemu su forme svedene na svojstva,  
ono akcidentalno), približava se Petrić jednoj modernoj koncepciji materije,  
u kojoj se naglašava pozitivno značenje upravo onog što je u Aristotela bilo  
negativno određenje, tj. pozitivno značenje čiste potencijalnosti, mogućnosti  
koja se sada kao punina mogućnosti, upravo kao sve-mogućnost javlja kao ono  
»najvećma biće« i najvećma supstancija.

Dubrovčaninov je pristup razmatranju temeljnih problema Aristotelove  
filozofije drukčiji. On je apologetski. Ipak, u tom se pristupu odražava spe-  
cifičnost duhovnopovijesnog trenutka u kojem nastaje. On, naime, problem  
izlaže tako da iznosi sve relevantne (u okviru peripatetičke tradicije poznate)  
interpretacije određenog problema/predmeta. Pritom je očito da njegovo  
osobno mišljenje, koje je iskazano na kraju svake disputacije kao pristajanje  
uz određenu struju interpretiranja, nije u prvom planu. U nekim stavovima  
karakterističnim za njemu suvremene filozofe prepoznajemo zapravo stavove  
što ih brani i Petrić, premda ga Dubrovčanin pritom izrijeckom ne spominje.

On poznaje sva Aristotelova djela i najznačajnije predstavnike peri-  
patetičke tradicije. U svojoj analizi određenog problema nastoji među svim

značajnijim interpretacijama izdvojiti onu koja je po njegovu mišljenju najbliža Aristotelovoj. I on, dakle, nastoji, u skladu s općim humanističkim nastojanjem, doprijeti do izvornog Aristotela. Pritom, međutim, ipak prije svega vodi računa o tome koliko je neka interpretacija u skladu s kršćanskom doktrinom. Iz njegove analize problema materije u Aristotela i različitih interpretacija toga problema vidljivo je da on poseže upravo za interpretacijama kršćanskih mislilaca. Time je zadan horizont raspravljanja, a njime su onda uvjetovana i rješenja na koja je usmjerena Dubrovčaninova pozornost (npr. problem subjektivne i objektivne potencije materije itd.). Premda se i on u raspravi o materiji koncentrira prije svega na problem prve materije, jasna je razlika u pristupu i traženju rješenja s obzirom na ovaj horizont raspravljanja.

I Dubrovčanin se zalaže za zbiljnost, aktualnost (prve) materije, premda ne navodi primjere iz kojih bi bilo vidljivo značenje i uloga materijalnog dijela u konkretnom složaju. Zanimljivo je da govoreći o zbiljnosti materije, o njenoj mogućnosti, tj. njenom »mogućnošću biti« govori kao o »potestas«, pri čemu sam ovaj termin upućuje na već sasvim drukčije poimanje mogućnosti u odnosu na tradicionalno poimanje. Ovo naglašavanje mogućnosti kao moći upućuje na jednu aktivističku koncepciju materije, koju onda napose pojačava Dubrovčaninovo naglašavanje kako iz materije »sve može nastati« (*»ex ipsa omnia fiunt«*).

Zanimljivo je da i Dubrovčanin u svezi s relacijom materije i forme usvaja stajalište slično onom Petrićevom, po kojem je materija pretpostavka forme i po kojoj opstanak forme ovisi o opstanku materije (ipak po njemu forma nije nešto akcidentalno). Pritom je i njemu glavni argument u prilog tezi o prioritetu materije njena vječnost.

I u dokazivanju aktualnosti materije poziva se na proces transformacije odnosno izmjene formi te se koncentrira upravo na one trenutke u kojima u materiji nema nijedne forme. U tim trenucima, naime, materija mora biti nekako aficirana, što je neka »alteratio«, a to po njemu zahtijeva određeno vrijeme, što dokazuje da materija ipak jest nešto činom (premda nesavršenim).

Premda je u raspravljanju Jurja Dubrovčanina o problemima Aristotelove filozofije, ovdje konkretno o problemu materije, jasno uočljiv kršćanski, odnosno skolastički horizont raspravljanja, što se očituje kako u stilu raspravljanja tako i u usvojenim rješenjima, ipak se i u tim, od Dubrovčanina usvojenim rješenjima očituje tendencija vrlo bliska onoj što je u raspravi o materiji usvaja Petrić. To pak upozorava na činjenicu da su, bez obzira na generalnu težnju humanističko-renesansnog razdoblja povratka na izvornog Aristotela, ipak tada već definitivno prevladale n e k e tendencije interpretiranja temeljnih postavki Aristotelove filozofije, što se manifestira prije svega u razvi-

janju određenih implikacija onih Aristotelovih postavki koje su, zahvaljujući svoj neodređenosti ili nedorečenosti, otvarale mogućnost za različite interpretacije.

I Dubrovčanin, čije je raspravljanje blisko skolastičkoj maniri disputiranja, zalaže se za jednu aktivističku koncepciju materije, pri čemu potencijalnost materije zadobiva jedno novo značenje ukoliko je akcent na onome »iz nje sve može nastati«. On doduše ne ide na tako radikalnu interpretaciju kao Petrić, čija interpretacija zapravo i premašuje okvire Aristotelove filozofije. No, na njegovu je primjeru jasno kako već samo poznavanje različitih tradicija interpretiranja Aristotelove filozofije, kako svijest o predlošku koji dopušta tako različite interpretacije, doprinosi razgradnji tradicionalnog prikaza i tumačenja strukture zbilje.

## PERIPATETIČKE RASPRAVE

(Frane Petrić, »Discussionum peripateticarum libri IV« –  
Juraj Dubrovčanin, »Peripateticae disputationes«)

### Sažetak

Koncem 16. i sredinom 17. stoljeća dvojica hrvatskih filozofa svjetske reputacije pišu djela s naslovom »peripatetičke rasprave«. Točnije, Frane Petrić piše peripatetičke »discussiones«, Dubrovčanin »disputationes«.

No, i u jednom i u drugom slučaju radi se o proradbi peripatetičke filozofije. Jedan je od dvojice filozofa pritom deklarirani, i u sveukupnoj sekundarnoj literaturi navođen kao izraziti predstavnik (neo)platoničke struje mišljenja dok je drugi poznat i priznat kao »ortodokсни aristotelovac«. U tekstu je provedena poredbena analiza njihovih rasprava s posebnim osvrtom na njihove interpretacije Aristotelove koncepcije materije. Pritom od interesa nije bio samo uvid u specifičnost njihovih osobnih stavova, već i uvid u specifičnost pristupa i interpretacije Aristotelove filozofije upravo s obzirom na pripadnost različitim strujama mišljenja u jednom momentu duhovne povijesti Zapada, u kojem je ta pripadnost, prema nekim povijesnofilozofijskim prosudbama, još uvijek presudna za kvalificiranje određenog mislioca »naprednim« ili »konzervativnim«. Uobičajilo se, naime, pri određivanju razdoblja renesanse, kojemu zapravo obojica pripadaju, inauguriranje »novog« dovoditi u neposrednu svezu sa smjenjivanjem na Aristotelovoj filozofiji utemeljene slike svijeta. U poredbenoj analizi »Peripatetičkih rasprava« dvojice mislilaca radi se, dakle, zapravo o rasvjetljavanju jednog značajnog segmenta povijesti aristotelizma.

U zaključnom dijelu teksta iznijete su specifičnosti ovih dviju interpretacija Aristotelove filozofije, odnosno jednog problema što ga ona tematizira, pri čemu su do izražaja došle, bez obzira na neka približavanja u stavovima, razlike uvjetovane različitim polazištima dvojice mislilaca, što su u najtješnjoj svezi sa specifičnom filozofijskom tradicijom i opredjeljenjima, kojima Petrić i Dubrovčanin pripadaju.

## PERIPATETIC TREATISES

(Frane Petrić, »Discusussionum peripateticarum libri IV« –  
Juraj Dubrovčanin, »Peripateticae disputationes«)

### *Summary*

There are two treatises entitled »Peripatetic Discussions« written by Croatian philosophers of world-wide reputation. More precisely, Frane Petrić wrote the peripatetic »discusiones« near the end of the sixteenth century and Juraj Dubrovčanin wrote his »disputationes« in the mid-seventeenth century.

Both treatises deal with peripatetic philosophy. One of the two philosophers was a declared representative of (Neo-)Platonic philosophy – and described as such in the secondary literature – while the other one was known and acknowledged as an »orthodox Aristotelian«. The paper compares the two treatises with particular emphasis on respective interpretations of Aristotle's concept of matter, analyzing the specific characteristics of the authors' views as well as the characteristics of the respective approaches to and interpretations of Aristotle's philosophy in view of the authors' adherence to different philosophies in a period of Western spiritual history, where this adherence, according to certain historical analyses, is still crucial in qualifying a certain thinker »progressive« or »conservative«. That is, in the definitions of the Renaissance period it has become common practice to directly connect the inauguration of the »new« with abandoning the view of the world based on Aristotle's philosophy. Therefore, the comparative analysis of the two thinkers' »Peripatetic Discussions« actually expounds an important segment of the history of Aristotelism.

The final part of the paper presents the specific characteristics of the two respective interpretations of Aristotle's philosophy, that is, one of its problems, emphasizing the differences caused by the two philosophers' differing starting points – regardless of certain similarities – in close connection with Petrić's and Dubrovčanin's specific philosophical traditions and respective commitments.